

YETKEYE İTAAT VE KUR'ÂN ÖZGÜRLÜĞÜ

Günümüz toplumlarında ve insan fıtratında itaat kavramına Kur'ânî bir bakış

Masum bir insana kıyabilir misiniz? İşkence edip öldürebilir misiniz? Kendinizi iyi niyetli, masum, temiz kalpli mi görüyorsunuz yoksa? O halde Ali Şeriatî'nin deyiimiyle sizi rahatsız etmeye geldim.

Kişi soyunun fıtratı özgürlüğe olduğu kadar otoriteye (yetke) itaate de eğilimlidir. İnsanı kimi zaman koruyan kimi zaman köleleştiren bu yetkeye itaat durumu, kişilerin buldukları ortamdaki ortama ve yetkeyi algılamaya biçimlerine göre farklılık gösterir.

Stanley Milgram, (1933- 1984) sosyal-psikolojinin kurucu babalarından olan dünyaca ünlü bir bilim insanıdır. Onu insan psikolojisine yönlendiren soru, Nazi Partisi'nin yüksek rütbeli bir memuru olan Eichmann'a sorulan şu sorudur: Yahudi katliamından sorumlu Eichmann ve ardındaki milyonlar suç ortağı mıydı, yoksa onlar sadece yukarıdan gelen emirleri mi uyguluyorlardı?

Milgram bu soruya ünlü, elektroşok deneyiyle cevap aramıştır. Bu konudaki en ünlü çalışma olan bu deneyin amacı insanın insana ne kadar acı çektirebilme eğiliminde bulunduğunu anlamaktır. Deneyde öğrenci (sahte denek) ve öğretmen (gerçek denek) olmak üzere iki denek bulunmaktadır. İki kişi bir odaya götürülür. Öğrenci deneğin koluna elektrot yerleştirilip, sandalyeye bağlanır. Sonrasında öğretmen olarak adlandırılan denek, ikili sözcük guruplarından oluşan listeyi okuyarak, öğrenciden bu okunanları ezberleyip tekrarlamasını ister. Öğrencinin her doğru cevabında diğer soruya geçilir ama yanlış cevaplarında, öğretmen-den 15 volttan başlayarak 450 volta kadar şok vermesi, otoriteyi simgeleyen beyaz önlüklü profesörler tarafından istenir. Her yanlış cevap da verilecek şokun

artması istenir. İşin can alıcı kısmı, öğretmen rolündeki gerçek denek yani kurban her seferinde elektrik şoku gönderdiğini zannetmektedir ama gerçekte deneyin bir parçası olan öğrenciye şok gitmemektedir. Ama her seferinde gitmiş gibi feryat etmektedir.¹

Deney bize sadece toplumda uç kesimlerde bulunan kimsenin değil, karıncayı bile incitemeyecek derecede saf, temiz yürekli, acımasızlıkları sözel olarak kınayan yani toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan sıradan insanların bile yetkeden gelen emirlere sorgusuz sualsiz, kesinlikle boyun eğdiklerini göstermiştir. Çünkü öğretmen deneklerin yüzde 65'i eninde sonunda, masum öğrenci deneği 450 volt ile cezalandırmıştır. Yani bu şu demektir ki tam manada batılı modern bir ülkenin, demokrasinin yamaçlarında yetişmiş bireylerinin en az üçte ikisi asla sorgulamadan, sorgulasa bile karşı çıkmaya cesaret edemeden, otorite kabul ettiği yerden gelen emirleri harfiyen uygular. Dehşet verici bir tablo.

Milgram bu olguyu (otoriter kişilik sendromu), yetkeye itaat eden ortalama bir insanın, ahlaksal, dinsel kuralları devre dışı bıraktığı şeklinde açıklar. Yani işkenceciler, teröristler, şiddet severler, rektörler, dekanlar, siyasî yöneticiler genel olarak bir tür yetkeye sahip olan veya öyle zanneden herkesin masum bir insana acı çektirme, ruhsal baskı uygulama, işkence yapma ve dinsel ahlaksal olarak yasaklanmış edimleri kolayca gerçekleştirme potansiyellerini acı ve öğretici bir şekilde anlatır.

Otoriteriyenliğin kültürel ve sınıfsal bir farklılığı yoktur. Mesela Alman Komünist Partisi'ne bağlı işçilerin he-

men hepsinde otoriteryen kişilik örüntüsünün varlığı tespit edilmiştir. Zaten birçok Alman aydın ve Yahudi'si uyurken, Max Horkheimer Hitler'e kesin karşıt olan, Alman işçi sınıfının iktidara gelen Hitler'e yani yetkeye kesin itaat edeceğini, asla karşı çıkmayacağını yaptığı araştırmalarında görüp, İsviçre'ye gitmiştir. Bir bakıma yaptığı çalışmalar hayatını kurtarmıştır.²

Bir örnek de yurdumuzdan verelim. 1990'ların başlarında, Türkiye'nin muhalif, sıra dışı ve aykırı "entelektüel" genç kesiminin volta attığı Beyoğlu'nun orta yerinde Nazi subayı üniforması giymiş Ferhan Şensoy'un durup dururken onlarca kişiyi tek bir "yere yat" komutuyla saatlerce sokağa yüzün koyun yatmış bir şekilde bekletmiştir.³

İnsanın ilk boyun eğdiği yetke anne-babadır. Daha sonra liste öğretmen, okul müdürü, komutan, patron vs. uzar gider. Bu yetkeye itaat olgusu, dengeli ve gerçekçi bir saygı ile karıştırılmamalıdır. Bu olsa olsa duygusal bir baş eğme psikolojisidir.

Aslında toplumsal dizgenin işleyebilmesi için bir ölçüde uyma zorunludur. Asıl sorun, kişisel ve bağımsız karar verme işleyişinde toplumsal yetke arasında gerekli dengeyi kurabilmektir.³

Bireyin bulunduğu toplumsal çevreden soyutlanmamak, dışlanmamak, aforoz edilmemek veya yalnız kalmamak için başvurduğu bu masum uyma davranışı, daha ötelere taşınarak, toplumsal tahribat yapacak kadar vahşileşebilir. Buradaki temel sözcükler gurup

tarafından kabul görmek ve sevmek için kalabalığın arkasından gitmektir.³ Gülünç duruma düşme korkusu aynı zamanda kişiliği tam oturmamış, ruhunu özgürlükten yoksun insanların sosyal saygı arayışlarını da gösterir.

İTAATİN TEHLİKELERİ

"Uygarlık, her şeyden önce gereksiz acı çektirmemeyi bilmektir. Bu tanıma göre, içimizdeki kişiler arasında, yetkenin buyruklarına kayıtsız koşulsuz boyun eğenler, uygar insan olduklarını savlayamazlar.⁴ Eğer herhangi bir şey kendi içinde ve somut gerçeklerle çelişiyorsa, vicdanımızı rahatsız ediyorsa yani fitratımızı tersse, gelenek-görenek, toplum, devlet gibi yetkelerden de gelse kabul etmemek kur'an mümininin görevidir, ayırt edici özelliğidir. Özgürlüğün ön koşulu, güçlüğün ve yetkenin üzerinde ısrar ettiği düzen ve yasaları her zaman kuşkuyla karşılamaktır."

Uyma eğilimi gösterme kişi soyunda çok yüksek düzeydedir. Bu, toplumda entelektüel kapasitesi yüksek ve anlama yeteneği fazla olan, beyaza siyah demeye hazır, bir yığın insan mevcuttur anlamındadır.⁵ Ama olaylara iyimser bakacak olursak en azından her koşulda, yetkeye direnenlerin oranı yaklaşık yüzde 25'dir.

Bizim kültürümüzde özellikle geleneksel İslâm kültüründe yeterli başkaldırı modelleri yoktur. Bugün İslâm

Deneme

CEMİL BERÇİN

toplumları aklın devre dışı bırakıldığı, düşüncenin suskunluk zindanına hapsedildiği, saf itaat etme ve kulluk esaslı üzerine kurulmuş sufilik temelli bir dinsel bağnazlık karanlığında yaşıyor. Aklını kullanmayı, düşünmeyi ve sorgulamayı yüzlerce ayette emreden kutsal kitaba rağmen biz -Mehmet Akif'in deyişiyle- cehaletimizle dini bu hale getirdik, din de bizi bu hale getirdi.

KUR'ÂN VE İTAAT

Pekâlâ, Kur'ân bu konuda biz ne söylüyor? Allah'a tam itaati emrettiği gibi kullara itaati de emrediyor mu? Kur'ân ve özgürlük ilişkisini nasıl tanımlayabiliriz?

Onlara, güven yahut korkuya ilişkin bir haber ulaştığında onu hemen yaydılar. OYSAKİ ONU RESULE VE İÇLERİNDEKİ SORUMLULUK SAHİPLERİNE GÖTÜRMÜŞ OLSALARDI, aralarındaki okuyup araştırarak hüküm çıkaranlar, onu elbette bilecek-

lerdi. Eğer Allah'ın lütuf ve rahmeti üzerinizde olmasaydı, pek azınız/pek az kişiniz hariç şeytanın ardı sıra giderdiniz.⁶

Ey iman sahipleri! Allah'a itaat edin. Resule ve SİZİN İÇİNİZDEN OLAN/SİZİN SEÇTİĞİNİZ HÜKÜM VE YETKİ SAHİPLERİNE DE İTAAT EDİN. Sonra bir şeyde tartışmaya girdiniz mi, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve resule arz edin. Böyle yapmanız hem daha hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir.⁷

Ayetlerdeki yetkili ve sorumluluk sahibi nitelermelerine Nebi sıfatı ile Hz. Muhammed as da girer. (Yapılabilirlik özelliği ile). Yetki sahipleriyle tartışmaya girme durumundan bahsedildiğine göre demek ki Kur'ân'da yetkililere kayıtsız şartsız itaat yoktur. Zaten Kur'ân'ın kendisini anadilinde okuyup anlayan kimseye verdiği en önemli iki hediye vardır; olaylara eleştirel bakıp sorgulayabilme ve özgürlüğün sınırlarını keşfedebilme yetenekleri.

SONUÇ

Genelde ideal Müslüman toplum ve özelde bir Kur'ân mümini daima çevresinden gelen etkileri sorgulamalı ve inanç, fıtrat ve düşüncelerine ters bir durumu asla kabul etmemelidir. Aksi halde iç dünyası adeta bozuk yemek yemiş mide gibi berbat olur. Toplum içinde doğruları haykıran tek kişi de kalsak, eğer Allah'a inanıp güveniyorsak en güçlüsünün biz olduğumuzu unutmamalıyız.

Allah sana bir zarar dokundurursa, onu kaldıracak olan başkası değil, yine O'dur. O sana bir hayır dilerse, O'nun lütfunu reddedecek yoktur. Kullarından dilediğini lütfuyla nasıplendirir. Gafur'dur O, Rahim'dir.⁸

O halde Allah'a inanan insan, rızık için bile olsa insanlara boyun eğmez, toplumdaki mevkiinden atılmasından, sıkıntıya düşürülmesinden, fakirlik ve ihtiyaçtan dolayı kimseden korkmaz, çekinmez. İnancı hür, vicdanı hür, düşüncesi hür, izzet ve şerefle hakkını koruma cesaretini taşır. Çünkü inandığı, güvendiği yüce Allah, onun yardımcısıdır, onun hakkını er ya da geç alır.⁹

Sadece Allah'a kul olan, O'nun dışındaki her şeyin hâkimi, dünyanın en özgür bireyi olur. Kur'ân müminine yakışan Allah'tan başka yanılmaz otorite kabul etmemektir. Bize düşen görev hayatımızdaki tüm iş, hareket, edim, olgu ve karar verme durumlarında, millet ne der kaygısını bir kenara itip, yalnızca Allah ne der kaygı ve endişesini sinelerimizde yaşatmaktır.

YALNIZ Allah'a dayandım YALNIZ O'na güvendim çünkü hüküm Allah'ındır.

Notlar

1. Heather Miller Derlemesi. 1977 bu derleme nazlı Fatma kilerci tarafından çevrilmiş ve Veyssel batmaz tarafından düzenlenmiştir.
2. Sanford, Çağdaş Açılımla Yetkeci Kişilik.
3. Batmaz Veyssel, Otoriteriyen Kişilik, 2006
4. Harold J. Laski (1929), İtaatin Tehlikeleri
5. Asch, S. E., "Opinions and Social Pressure." Scientific American, 1955, pp.31-35
6. Nisâ Suresi 83. Ayet
7. Nisâ Suresi 59. Ayet
8. Yûnus Suresi 107. Ayet
9. Atay Hüseyin, İslâm'da İşçi-İşveren İlişkileri